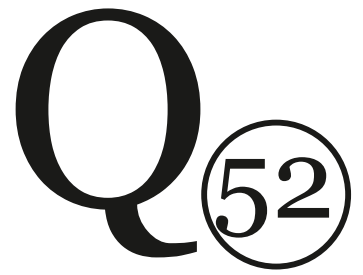

educació permanent, ciutadania crítica i democràcia radical

Quaderns d'Educació Contínua

educació permanent, ciutadania crítica i democràcia radical

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves Roselló, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Manuela Fuentes Martínez, Marta Malet Carol, Mila Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián, María Gabarda Riofrío, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Pierngiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piusi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Àngel Marzo (UB),

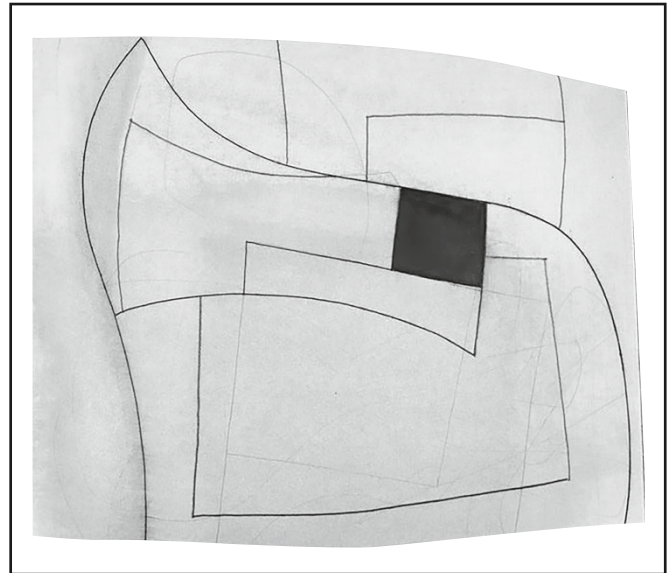
Manel Martí Puig (UJI), Fernando López Palma (UB), Licínio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU), Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Júlia Haba Osca (UV), Marina Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI), David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey (UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez (epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son Canals, Illes Balears), Mafra Tavares Mendes (Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC), Júlia Haba (Universitat de València)

Correcció i traducció
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació
gap

Quaderns d'Educació Contínua 52

Tardor 2024 • 18 €

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa
Redacció, secretaria i administració:
C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016
ISSN: 2605-1796 (digital)
Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDados: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: xarxes de relacions
Autor: desconegut
Tècnica: llapis i colors
Dimensions: 21x21 cm
Any: 2001

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

editorial

carpeta

Per una Pedagogia radicalment democràtica per a una ciutadania crítica i compromesa amb el bé comú i la justícia social

Enrique Javier Díez Gutiérrez • 5

Prefiguració i pedagogia crítica emancipadora

Antonia De Vita & Francesco Vittori • 16

El desvetllament en educació o l'educació com a esvaïment

Gloria Díaz Fernández • 29

contínua

Gènere, Violència, Poder i Conflictes en les Organitzacions de Dones [zero]

Alicia Gil Gómez • 37

persones, territoris i experiències

Alicia Gil: el compromís en un recorregut vital

Consol Aguilar Ródenas • 65

Aules de cultura de la Diputació de Valladolid

Natividad García Hernández • 72

investigació

Serendipitat educativa: No sabia que sabia tant!

Carlos Calvo Muñoz • 83

arxiu

dialogica

Vull estudiar

Eduardo Cabornero Martínez • 95

llibres

Cinc exercicis de pensament educatiu. Daniel Gómez Ramos

Analia E. Leite Méndez • 103

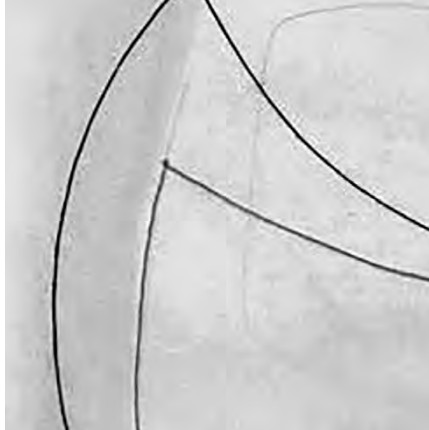
Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Gènere, Violència, Poder i Conflictes en les Organitzacions de Dones [zero]¹

Alicia Gil Gómez
Traducció: gap

Conclusions

Abans d'entrar a les conclusions que verifiquen la hipòtesi de partida d'aquest treball —la constatació que després de cinquanta anys de l'eclosió del Feminisme Modern, que reivindicava la politització del Moviment, aquest no s'ha fet servir per articular estructures organitzatives adequades als seus objectius, a partir de les quals definir i posar en pràctica models de Poder alternatiu que permetin transcendir a l'espai i en el temps, que faciliten el reconeixement de l'Autoritat (tant dins com fora de les organitzacions feministes) a les dones competents i que expliquen amb recursos idonis per resoldre els conflictes, interns i externs, de manera no violenta ni exclouent—, faré algunes observacions relacionades amb el procés d'aquesta investigació que, com assenyalem a la introducció i hem anat reiterant al llarg del seu desenvolupament, va situar la seua origen en la constatació de les situacions de violència que es produeixen a les organitzacions de dones feministes davant l'afrontament dels conflictes que emanen de les relacions entre les seues membres, prenent com a referents la crítica realitzada per Jo Freeman al seu article “*La tirania de la man-*

¹ Tesis doctoral d'Alicia Gil Gómez, 2015; Universitat rei Juan Carlos, Facultat de Ciències jurídiques i socials.

² Op. cit. Freeman (1972).

³ Op. cit. Gil (1999).

⁴ Op. cit. Galtung (1985).

⁵ Ver annex, p 559.

⁶ Op. cit. de Miguel (2014).

*ca d'estructures*² i l'experiència pràctica personal, documentada³, a partir de la qual vam poder caracteritzar tal violència com a estructural (entesa com aquella originada per un conjunt d'estructures i recursos que no permeten la satisfacció de les necessitats humanes limitant la capacitat d'agència personal i col·lectiva de les i els individus⁴) i identificar l'arrel dels motius que les desencadenen aquest tipus de violència i les seues conseqüències i els resultats dels quals ens han permès, a través de la realització d'aquesta tesi, aproximar alternatives per, com a mínim, minimitzar els seus impactes.

Pel que fa a l'experiència referida, atès que va ser realitzada entre 1995 i 2007, en el context dels projectes adscrits a les Iniciatives Comunitàries d'Ocupació NOW i EQUAL, desenvolupats a la Universitat Jaume I i a la Fundació Isonomia —creada en aquesta universitat com a transferència dels resultats dels projectes NOW—, ha exigít la confirmació de la vigència dels resultats empírics de les nostres investigacions, per a això, entre 2014 i 2015, hem realitzat entrevistes obertes a dones feministes⁵ amb experiència organitzativa en diferents entitats, instituïdes en diferents contextos institucionals, tots travessats pel Feminisme. Per tal de verificar l'assertió de la hipòtesi de partida, el principal objectiu d'aquesta tesi s'ha centrat a identificar la violència estructural i comprendre les causes que provoquen la seua acció a les relacions entre dones feministes organitzades, així com reconèixer les claus que generen els conflictes que emergeixen en aquest context relacional i determinar perquè són transitats a través d'exercitar aquesta modalitat de violència. Objectiu molt complex ja que aquesta investigació ha hagut d'efectuar-se sobre diferents matèries i contextos teòricopràctics, atenent la concomitància entre els diferents factors analitzats, per identificar la relació causa-efecte que dona lloc a determinats conflictes que no s'aborden encara quan afecten les relacions entre dones feministes organitzades en una mateixa institució, és a dir, éssers humans construïts, educats, dins d'una cultura històricament desenvolupada per un sistema sostingut sobre la dominació, per tant violent, a què estan sotmeses cultural, social, econòmica, estructuralment, emotivament i políticament i del qual les dones feministes necessiten emancipar-se en el desig que la seua emancipació supose la llibertat per a totes les dones i propiciï una justícia més justa per a totes les persones —homes i dones—, proposant una nova concepció de l'ésser humà i els fins de la vida⁶, fi últim per a la consecució del qual les dones feministes s'organitzen creant estructures immerses en el mateix sistema que els oprimeix però que, al seu torn, els proveeix dels recursos legals, instrumentals i estructurals, palmaris i simbòlics, que requereixen per institucionalitzar-se plegant-los, novament, al seu domini.

Per al desenvolupament d'aquesta tesi ha estat determinant l'experiència pràctica que la sosté doncs, a més d'exigir-nos la identificació i validació de conceptes teòrics i instruments pràctics interdisciplinaris posats en joc des de la seua planificació,

desenvolupament, anàlisi i avaluació, la referència i l'aplicació dels quals s'aprofundeixi en els orígens dels problemes, alhora que permetés demanar i reflexionar sobre les dades empíriques qualitatives obtingudes a través de diferents processos d'indagació —formals i informals—, ens va obligar a estudiar el context en què l'experiència va tenir lloc, la Universitat, ajudant-nos a reconèixer els processos d'institucionalització de les macro organitzacions heteronormatives des d'on gestiona el seu poder el sistema dominant, emplaçant-la com a paradigma institucional del sistema occidental, androcèntric i patriarcal —on es formen els seus futurs i futures dirigents—, valorant, així mateix, que és la institució dins la qual es desenvolupen els Estudis de les Dones, de Gènere i Feministes que aporten una Epistemologia Feminista, de la qual s'alimenten les Teories que nodreixen, expliquen i donen raó al Feminisme, aproximant els temes relatius a les dones a la Ciència des dels pressupostos d'una Teoria Crítica pluridisciplinar que ha donat lloc a un nombre ingent de treballs i publicacions.

Per aquestes raons ha calgut desplegar l'objectiu principal en diferents objectius derivats, de manera que poguéssim trobar respostes particularitzades que ens permetessin, a través de l'anàlisi dels temes abordats a cada capítol, explicar la relació dialèctica interfactorial i les conseqüències resultants d'aquestes relacions per, finalment, correlacionar-les i poder arribar a conclusions feaents generalitzables.

Per a la consecució dels objectius derivats, i per tant de l'objectiu general, i per analitzar el context en què s'ha desenvolupat aquesta investigació ha calgut recórrer a diferents disciplines l'objecte d'estudi de les quals abordés cadascun dels elements confluents: Sociologia —per a identificar com s'estructuren les societats humanes i a què responen els fenòmens col·lectius— Psicologia —per reconèixer i explicar les actituds, els comportaments i l'impacte de les emocions en unes i altres—, Pedagogia —per determinar els processos educatius formals i informals—, Filosofia —per sistematitzar les nostres reflexions i fonamentar els nostres raonaments—, Història —per adonar dels esdeveniments i observar els fenòmens que els produeixen—, Antropologia —per explicar les manifestacions socials i culturals, els seus orígens i causes—, utilitzant les Teories feministes com a referent i prestant especial atenció a aquelles Teories crítiques, no específicament feministes —utilitzant el gènere com a categoria d'anàlisi i com a enfocament transversal de cada disciplina—, que facilitessin establir la relació dialèctica entre teoria i pràctica i aportaran claus per identificar els codis (símbols, rutines, costums, rituals, etc.), que naturalitzen els processos de socialització que donen lloc a relacions de desigualtat, i els dispositius sobre els quals armar propostes per a la identificació i l'abordatge dels conflictes.

A més, dins de l'ampli marc teòric pluridisciplinar i de la quantitat de literatura científica al nostre abast, hem hagut de localitzar i seleccionar les Teories que més s'ajustessin a l'interès central d'aquesta investigació, escollint les que aportaran ins-

truments d'anàlisi adequats als nostres objectius i que, en el cas de les Teories que no contemplassin la perspectiva de gènere, fossin susceptibles d'incorporar el gènere com a categoria d'anàlisi.

Tot i les complicacions motivades per la pluralitat i diversitat de referents teòrics —Teories feministes i Teories crítiques però no travessades per la perspectiva de gènere— posats en joc, la interacció de diferents disciplines, coincidents significativament en les seues fonamentacions i amb propostes correlacionades i complementàries, ens ha permès resoldre una de les principals dificultats que presentava l'amplitud panoràmica d'aquest treball: acotar l'enfocament dels conceptes, la diversitat de significats i propostes dels quals posava en risc la seua concreció.

Delimitat l'enfocament, hem pogut transitar dialècticament entre teoria i pràctica, entre estructures macro i micro, i identificar, desxifrar i interpretar els codis que les legitimen, així com extrapolar els elements que determinen i relacionen tant la pràctica amb la teoria com amb unes estructures amb altres.

Això ens ha permès, alhora, caracteritzar les diferents relacions de poder imposades pel sistema androcèntric i patriarcal i els recursos que desplega per a la seua legitimitació i permanència en l'àmbit de les organitzacions —socials, científiques, polítiques, educatives...— permetent-nos, igualment, trobar respostes a les incògnites que han anat sorgint durant el transcurs de les nostres indagacions, cosa que ens ha possibilitat furgar en els secrets de la violència i la seua relació amb els models de poder conduint-nos, irremissiblement, a les estructures a les que tenen lloc les relacions de poder, l'anàlisi de les quals ens ha portat a identificar les causes per les quals el moviment feminista no s'ha aplicat a articular estructures organitzatives adequades als seus objectius i interessos, amb capacitat per respondre a les necessitats, singulars i col·lectives, de les seues membres, verificant la hipòtesi de partida d'aquesta investigació.

El maneig d'aquesta profusió de disciplines i enfocaments crítics —fonamentals també per explicar la confluència d'elements, explícits i tàcits, palmaris i simbòlics, que intervenen en les relacions i les pràctiques socials, en un sentit ampli, i en particular en aquelles que competeixen o en què estan implicades dones feministes— ha requerit l'articulació d'un marc metodològic en què poguessin estar integrades les propostes més significatives, al nostre entendre, de la metodologia feminista i que contemplassin la participació dels subjectes objecte de la investigació així com la implicació del subjecte investigador en el procés. Un marc metodològic que, a més de facilitar la planificació, la pràctica, l'anàlisi, la valoració, la sistematització i la valoració subsegüent de cadascun dels moments del procés de recerca i de la diversitat de propostes teòriques i instrumentals posades en joc, conjuguarà la dimensió científica, ètica i política dels resultats i estigüés obert als canvis i les transformacions produïts durant el procés de recerca.

Per a l'abordatge de cadascun dels elements objecte d'aquesta investigació, referenciada a través de Teories crítiques pluridisciplinàries i l'Epistemologia feminista, acceptant, com assenyala Diana Maffia, el desafiament de trencar amb el sexisme imperant “...a les comunitats epistèmiques que construeixen i legitimen el coneixement, i expulsen les qualitats considerades ‘femenines’ de tal construcció i legitimitació, i fins i tot considerar-les com a obstacles (...) motius que expliquen que [després de les dècades] del desenvolupament de l'epistemologia feminista, les seues crítiques no hagin penetrat suficientment les comunitats científiques, sigui que és vista com una ideologia o una crítica social per fora dels mètodes legitimats per la mateixa ciència per avaluar coneixements. (...) Rebre l'aportació de les dones (de les diverses dones) a la ciència no només és just per a les dones, així com eliminar allò femení de l'àmbit de coneixement científic no només és una pèrdua per a elles. És una pèrdua per a la ciència i per a l'avenç del coneixement humà, perquè s'estrenyen els horitzons de cerca de la mateixa ciència. I és també una pèrdua per a la democràcia, perquè tot intent hegemònic (també el del coneixement) és èticament i políticament opressiu”⁷, emmarcada en la cultura occidental i democràtica a què pertanyem, sostinguda per l'experiència, desenvolupades les seues pràctiques en un context acadèmic i social, organitzats els seus processos a través d'una metodologia processual, interactiva, participativa i feminista, utilitzant el gènere com a categoria d'anàlisi i per garantir el rigor de les observacions, de la ponderació i dels resultats aconseguits, hem realitzat anàlisis i raonaments d'abast retroductiu i prospectiu —per caracteritzar i contextualitzar l'origen de la violència estructural i els seus conseqüents impactes—; d'índole comparativo-relacional —relacionant l'objecte de recerca amb l'Epistemologia tradicional, les Teories crítiques i l'Epistemologia feminista posant en interacció diferents disciplines—; de naturalesa crític-avaluativa —deconstruint paradigmes tradicionals i recorrent a paradigmes crítics i al Feminisme com a referent per analitzar críticament els resultats de les experiències— i interactiva —interrelacionat elements teòrics, metodològics, instrumentals i pràctics—; d'amplitud panoràmica —a causa de l'ampli espectre disciplinar i referencial implicat en l'enfocament dels temes objecte d'anàlisi i d'estudi—; aplicant la reflexivitat i la racionalitat —reflexionant sobre les actituds que mantenen les dones davant les relacions de poder entre iguals i buscant raons que expliquin les seues motivacions— i utilitzant instruments interpretatius i analítics sobre fonts primàries, secundàries, documentals i historiogràfiques —per situar i reconèixer el caràcter universal del Feminisme i les experiències pràctiques feministes derivades com a font de coneixement científic al camp de les Ciències Socials.

Pel que fa al tractament de les aportacions teòriques i metodològiques del Feminisme, partint dels principis propugnats pel Feminisme radical, ha estat posat en joc un model de Feminisme, que hem nominat “eclèctic”, ja que en el procés de recerca

⁷ Maffia, Diana. “Epistemología feminista: La subversión semiótica de las mujeres en la ciencia”. En Revista Venezolana de Estudios de la Mujer Vol.12 No 28. 2007. Disponible en: http://www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S131637012007000100005&lng=en&nr_m=iso&tlng=es

han concorregut diverses teories crítiques adscrites a diferents disciplines i diferents corrents feministes, interrelacionant els elements confluents i/o complementaris.

També considerem important justificar, en aquestes observacions generals, l'ús de material gràfic que respon a dues intencions: millorar la comprensió de determinats processos a través de la visualització dels seus impactes i acomodar els elements relacionats amb la investigació mostrant-los de manera ordenada i simplificada.

Així mateix, volem destacar l'ús no sexista del llenguatge en què ens hem emprat a fons en escriure aquesta tesi —en estimar el llenguatge com un dels instruments simbòlics més potents de què disposa el Poder androcentrista i patriarcalista per legitimar-ne el domini i garantir-ne la perpetuació—, atès que considerem imprescindible feminitzar el llenguatge per erradicar els impactes dels codis sexistes que naturalitzen la desigualtat entre dones i homes, permetent-nos, per aquesta raó, algunes llicències en la utilització de veus que no són acceptades per la Reial Acadèmia Espanyola, institució de provat caràcter misogin.

Per tot això, i per donar compte de la complexitat global d'aquest treball, cal insistir que el procés de recerca s'ha desenvolupat en dos contextos i modalitats: una, teòric i analítica; una altra, pràctic-experiencial, interrelacionant ambdues per poder identificar i abordar l'anàlisi tant dels elements explícits com dels ocults que determinen les relacions humanes, interpersonals i socials, que aboquen a la violència en general, centrant-nos en la violència estructural perquè és la modalitat de violència que opera a les relacions entre dones instituïdes en organitzacions feministes, objecte d'aquesta investigació.

Igualment, volem posar en valor l'experiència pràctica que hem pogut referenciar gràcies al fet que va ser minuciosament documentada i publicada.

Abans de finalitzar, considerem imprescindible explicar l'extensa dimensió dels textos de referència, la raó dels quals és perquè hem optat per donar llarga veu i presència a les autores i autors de cada proposició reflexiva i/o dels i les estudioses que han aprofundit a cada autor o autora referenciada, en lloc d'interpretar-les sintèticament i perdre així l'essència i els matisos singulars de cada autor o autora i/o de les interpretacions validades científicament, contextualitzant-les i incorporant-les al discurs de les nostres pròpies reflexions.

Per posar punt final a aquest apartat, hem d'insistir també que, com a conseqüència del desplegament de l'objectiu general en diferents objectius derivats, desenvolupats a través dels diferents capítols —sintetitzats als corol·laris amb què s'han anat tancant— i per tant de les conclusions fragmentàries a què hem anat arribant després de l'anàlisi de cadascun dels temes objecte d'anàlisi —de les quals anirem donant compte capítol a capítol, per tant nominades capitulars, fins i tot a risc que en una primera lectura semblin reiteratives—, a més de subministrar-nos informació rellevant que completa i amplia les conclusions generals, ens han revelat algunes qües-

tions significatives en relació amb alguns dels temes “pendents” de resoldre o abordar per les Teories crítiques Feministes, per la qual cosa hem decidit incorporar-les en qualitat de conclusions complementàries annexes a les conclusions capitulars:

Recapitulació

Tal com assenyalem a la introducció aquesta tesi s’ha desenvolupat en dos camps diferenciats: teòric i empíric.

D’una banda, els sis primers capítols han tingut una funció propedèutica perquè han aportat els coneixements —històrics, teòrics, metodològics i instrumentals— imprescindibles per aprofundir en l’anàlisi i la interpretació dels resultats empírics derivats de la pràctica experiencial —un altre camp de recerca—, en què van ser posats en joc des de la seua planificació, durant el seu desenvolupament fins a arribar als resultats finals, inclosa la documentació del procés i la seua publicació i, per tant, aquest treball de recerca. Així mateix, ens han permès situar l’origen dels conflictes entre dones instituïdes en organitzacions feministes que desencadenen la violència estructural i identificar les causes per les quals el moviment feminista, tot i que ha fet avenços notables en la consecució de la igualtat entre dones i homes, no s’ha emprat a articular estructures organitzatives adequades als seus objectius i interessos, amb capacitat per respondre a les necessitats, singulars i col·lectives, de les seues membres.

El caràcter propedèutic i interdisciplinari dels sis primers capítols i els àmbits de referència d’aquesta investigació —històrics, teòrics, metodològics i pràctics—, perimetrats per les Teories crítiques, substancials per l’Epistemologia feminista i contextualitzats a la cultura occidental i democràtica, si bé ha suposat una gran complexitat en el seu desenvolupament, ha permès ampliar l’objectiu inicial, dirigit cap a la identificació i nominació de l’arrel de les causes de la violència estructural a les institucions instituïdes per dones feministes, en evidenciar-se la capacitat recursiva de determinades propostes, teòriques i metodològiques, en la seua aproximació a l’articulació de mesures alternatives per transitar pels conflictes, esdevinguts de les relacions de poder entre dones feministes instituïdes en una mateixa institució, de manera pacífica, facilitant la identificació d’elements, palmaris o ocults, que interfereixen en el desenvolupament de les polítiques, les teories i les pràctiques feministes i que són susceptibles de transformació, mostrant algunes tasques, teòriques, metodològiques i pràctiques, pendents de prendre en consideració pels estudis feministes.

Per la seua banda, el capítol setè té una funció referencial ja que s’hi descriu l’experiència pràctica que va suscitar la realització d’aquesta tesi i que, en haver estat documentada, dóna vàlida constatació als resultats assolits i, per tant, a aquestes conclusions que, alhora, han estat contrastades amb representants d’organitzacions de dones entre 2014 i 2015.

⁸ Com que és tan quantios el nombre d'autores i autors de referència en aquest capítol, i per evitar els greuges comparatius, ometem citar-los remetent a les notes al peu de cada article i a la bibliografia general.

Síntesis i conclusions capitulars

Capítol I

El primer capítol posa en relleu i fonamenta la importància que té la interdisciplinarietat per a les investigacions socials feministes —reconeguda per les Teories crítiques de les Ciències socials i imprescindible per al desenvolupament d'aquesta tesi— en incorporar un marc conceptual ampli i crític, emmarcat, constituït i nodrit per les Epistemologies Feministes⁸, aplicant conceptes i instruments analítics de la Filosofia Pràctica, i reforçat amb les aportacions de disciplines adscrites a les Teories Crítiques que en aquest cas, juntament amb les Teories Feministes, han estat les Teories de la Transmissió Cultural, el Anàlisi Institucional, la Pedagogia Crítica, la Psicologia Institucional i la Teoria de l'Estructuració, prenent-ne els elements, complementaris entre si, d'interès per als nostres objectius, com ara: la significació dels processos; la valoració de l'impacte de "l'ocult"; la valoració de les motivacions personals en la presa de decisions; l'aportació de claus per identificar i desxifrar els codis que autèntiquen els mecanismes que interposa el Sistema al Poder per legitimar i perpetuar la seua dominació a través dels processos de transmissió/adquisició de coneixements, normes, creences, rutines i costums; la consideració de la competència de cada subjecte per incorporar la teoria a la seua pròpia acció —i viceversa— i potenciar-ne la capacitat d'agència; l'assenyalament de la relació entre les estructures i els processos constituents de les organitzacions amb la capacitat d'agència dels qui les integren, etc., constituint un camp teòric que, en el context d'aquesta tesi, ens ha possibilitat armar conceptualment mecanismes transformadors a través estudi de les experiències i la reflexió sobre els processos posats en pràctica.

Conclusions complementàries

La riquesa que la interdisciplinarietat aporta als resultats dels estudis experiencials evidencia la necessitat d'incrementar l'activació de grups de recerca feminista interdisciplinars, en els processos d'anàlisi dels quals conflueixin els subjectes que participen en experiències pràctiques amb investigadores i teòriques feministes de diferents disciplines que facilitin la retroalimentació entre teoria i pràctica, que posin en interacció els seus diferents sabers —teorètics i empírics—, per assolir resultats, interconnectats i interdependents, que ofereixin una amplitud panoràmica de l'objecte d'anàlisi, del procés de recerca i de les conclusions, proposant alternatives per a la seua posada en pràctica, reflectint-ho en la publicació dels resultats.

Això suposaria un canvi substantiu en els processos de recerca i en la percepció social de la globalitat de les Teories Feministes en el camp de les Ciències Socials, ja que els Estudis Feministes posarien a disposició dels que necessitessin resoldre problemes complexos —i els que es produeixen a les relacions socials ho són— materials referencials resultants de l'anàlisi de les pràctiques i les experiències dels que afron-

ten els problemes, trencant amb les dinàmiques pluridisciplinàries en què cada teòrica realitza la seua aportació singular —resultant de les investigacions i/o reflexions abordades des de la seua àrea de coneixement sense estar necessàriament compromesa amb les experiències objecte d'estudi—, que es publica en obres que compilen els articles singulars de cada investigadora participant en el projecte corresponent, de vegades difícils d'interconnectar, presentant resultats parcials i esbiaixats de la totalitat de l'experiència o experiències objecte d'estudi de la qual sol faltar la veu de les participants.

Així mateix, considerem que caldria continuar avançant en el desenvolupament d'una Filosofia Pràctica feminista per comprendre com interactua el pensament feminista amb l'acció feminista, i viceversa, i sobre els efectes d'aquesta interacció o, si no, de les conseqüències de la seua inconnexió.

Capítol II

El segon capítol, relacionat amb l'anterior, posa en evidència que abordar la complexitat que comporten les relacions humanes, sotmeses a processos, requereix mètodes també complexos i processuals. En el cas d'aquest treball de recerca, en no disposar d'una metodologia amb capacitat de posar en joc un marc teòric interdisciplinari, des d'on atendre i reflexionar sobre cada moment que travessen els processos experiencials/relacionals de les dones i de les dones feministes instituïdes, i evidenciar l'absència d'una definició consensuada sobre què és, fins i tot si n'hi ha, una metodologia feminista⁹ —cosa que segons Mary Goldsmith¹⁰ es deu a diferències disciplinàries i conceptualitzacions diferents de les categories—, ens ha obligat a articular un marc metodològic singular incorporant al procés de Recerca-Acció-Participativa el gènere com a categoria d'anàlisi juntament amb algunes de les propostes metodològiques en què, entre d'altres, coincideixen Harding i Mies¹¹ —per als qui, Grosso Modo, els millors estudis feministes són aquells en què la investigadora es col·loca en el mateix pla crític que l'objecte d'estudi en què, a més, s'implica, donant lloc a una metodologia singular que hem anomenat Investigació-Acció-Participativa-Feminista, en la fonamentació i caracterització de la qual hem inclòs l'ús no sexista del llenguatge, la interpel·lació entre participants aplicant la maièutica i l'Epistemologia feminista com a marc de referència per a l'acció i per a l'anàlisi dels resultats.

Conclusions complementàries

En el camp de les investigacions feministes, i en particular en aquelles que es realitzen a l'àmbit de les Ciències socials, disposar d'una metodologia ajustada a l'ideari del Feminisme —que, en paraules d'Ana de Miguel, proposa una nova concepció de l'ésser humà i els fins de la vida, una visió no androcèntrica de les condicions d'elecció de la vida bona¹², cosa que exigeix canvis socials i polítics de calat— possibi-

⁹ Op. cit. Batra (2000).

¹⁰ Op. cit. Goldsmith (2000).

¹¹ Op. cit. Harding (1987), Mies (1983).

¹² Op. cit. de Miguel (2014).

¹³ Les experiències similars a les que proposem ens remeten a grups de recerca unidisciplinars, que apliquen la investigació-participativa, fonamentalment en àmbit de la pedagogia crítica i la sociologia feministes. Quant a la interdisciplinarietat metodològica i feminista el referent el constitueixen els grups dialògics, l'objectiu dels quals és trencar la bretxa dualista entre el Feminisme occidental "i els altres" i posar fi, així, al que considera el "monòleg del feminisme oficial". Veure: Puigvert, Lidia i Gisela Redondo. "Feminisme dialògic: Igualtat de les diferències, llibertat i solidaritat per a totes". En Giró, Joaquín. *El género quebrantado*. Madrid, La Catarata. 2005.

¹⁴ Op. cit. Galtung (1988).

¹⁵ Op. cit. Magallón (2005).

lita identificar quines condicions, individuals, col·lectives i comunitàries, requereixen les dones en segons quins contextos —socials, culturals, econòmics, polítics, laborals, etc.— per operar transformacions tant dins de les seues organitzacions, com dins del sistema patriarcal que en reguli les vides, així com en la prospectiva de participar en la construcció d'un món-un altre.

L'absència d'una metodologia feminista, dinàmica, processual i participativa, consensuada, que prevegi la interpel·lació entre participants, que admeti la interrelació de diferents disciplines (pedagogia, psicologia, filosofia, sociologia, història, filologia, economia, tecnologia, etc.) i pràctiques diverses i serveixi de referència en les investigacions socials¹³, sigui quin sigui l'àmbit i el context en què es desenvolupi, posa en evidència un nou tema "pendent" de resoldre, en aquest cas per les metodologies feministes: posar-se d'acord per consensuar-ne una metodologia que atengui la diversitat —en un sentit ampli—, en cadascun dels moments pels quals travessa el procés de recerca i els canvis que emergeixin durant el procés i, en el cas que les dones siguin l'objecte —directe o indirecte— d'estudi, facilitar-ne la participació amb experiència en el tema abordat, donant veu per expressar les seues necessitats, els seus desitjos, les seues pràctiques, els obstacles que han d'afrontar i els seus conflictes, així com els mecanismes, les estratègies, que posen en joc per superar els primers i per transitar els segons (doncs el sentit comú ens diu que qui pateix un problema o una necessitat és qui amb més afany busca alternatives per a la seua resolució).

En conseqüència, disposar d'una metodologia feminista referencial que permeti transitar a través d'un camp teòric-pràctic interdisciplinari ampli, que contempli aprenentatges múltiples adquirits a través de diferents experiències, fonamentades i validades per teories crítiques feministes, facilitaria reconèixer els avantatges que comporta disposar de alternatives diverses, articulades en diferents contextos —socials, polítics, culturals, econòmics, etc.—, fent possible el reconeixement de la diversitat a "l'altra", la seua alteritat, l'acostament com una aliada, com una igual, com una companya de viatge, trencant l'estigma de les idèntiques i/o de les rivals i possibilitant la realització d'aliances i pactes entre els diferents feminismes en disputa, que pugnen per prioritzar les seues especificitats —comunitàries, identitàries, culturals, sexuals, ideològiques...— sobre altres feminismes desenvolupats en diferents àmbits de pertinença.

Capítol III

La inclusió en aquesta tesi de la Teoria de la Pau i els Conflictes¹⁴, presentada al capítol tercer, ha estat essencial ja que la violència estructural és el tema que orienta la hipòtesi de la qual partim posicionant-se com a objectiu principal de la nostra recerca, i perquè aquesta Teoria incorpora propostes feministes als seus postulats¹⁵, la qual cosa apropa els principis teòrics i metodològics que sustenten aquest treball.

Basar aquest treball en les aportacions de la Teoria de la Pau que expliquen la violència estructural, i atesa la dificultat que suposa identificar i tractar aquest tipus de violència en estar directament relacionada amb la violència directa i amb la violència cultural, ens ha possibilitat fer-ne una aproximació a la seua definició més àmplia, a les seues causes i motivacions que remetent a l'existència d'un conflicte entre dos o més grups d'una societat en què el repartiment, l'accés o la possibilitat d'ús dels recursos és resolt sistemàticament a favor d'alguna de les parts i en perjudici de les altres, a causa dels mecanismes d'estratificació social¹⁶, identificant-la com un tipus de violència intrínseca a els sistemes socials, polítics i econòmics en els sistemes que governen el món¹⁷ i que, per tant, es desenvolupa en els ordres mega i macro i es reproduïx en els ordres meso i micro, és a dir, a les organitzacions socials i, per extensió, a les organitzacions de dones i de dones feministes.

A més, com en el context d'aquesta tesi necessitàvem saber quines estratègies i instruments requeririen ser activats per diagnosticar, tractar i transformar la violència estructural en aprenentatges positius, o si més no minimitzar-ne els impactes negatius, i determinar de quina manera contribuir a erradicar-los quan fa la seua aparició en la gestió dels conflictes derivats de les relacions entre dones que tenen lloc en el context de les seues organitzacions de pertinença, la conceptualització i les proporcions de la Teoria de la Pau i els Conflictes, en explicar la violència estructural com un tipus de violència que interactua amb la violència cultural (o violència simbòlica) perquè aquesta li dóna suport i legitima, relacionant les actituds violentes —en tant que són apreses— amb la cultura i la violència estructural amb la negació de necessitats per part d'un determinat model cultural, ens ha permès trobar respostes per a moltes de les incògnites plantejades i articular algunes alternatives, que plantejarem a les conclusions finals, ja que la Teoria de la Pau i els Conflictes incorpora un sistema per transitar pels conflictes, segons el qual el conflicte en les relacions humanes se situa en dos nivells: un manifest, explícit, ja que es manifesta a la pràctica a través del comportament conscient del subjecte, essent, per tant, visible, observable; un altre latent, intern, invisible, que obstaculitza el diàleg, ja que respon a les actituds que venen determinades per les presumpcions i/o els supòsits, situant-ho en un pla teòric, deduïble i inconscient, responent, per tant, a aspectes interns en ser humà (odi, enveja, contradiccions personals, etc.) que porten a contradiccions externes i a errors de percepció del problema en contemplar aspectes subjectius.

Aquest sistema per transitar pels conflictes facilita comprendre les causes que desencadenen determinades actituds i comportaments violents, que afecten específicament les relacions entre dones organitzades, als quals no se'ls posa paraules. Així mateix, que aquests dos nivells del conflicte operin de la mateixa manera, tant si es donen en espais/relacions “mega” o “macro” com “meso” o “micro”, ens ha permès extrapolar, en les dues direccions, els resultats de les anàlisis realitzades sobre unes

¹⁶ Op. cit. Tortosa y La Parra (2003).

¹⁷ Op. cit. Galtung (2003i).

estructures o altres, aportant-nos elements febaents per determinar quina part dels conflictes, que es produeixen dins de les organitzacions de dones feministes i que deriven en violència estructural, tenen el germen en els processos institutents.

Així mateix, comprendre que els conflictes no es resolen sinó que es transformen, i que per transitar-los de manera pacífica cal transcendir-los, és a dir, cal anar més enllà de la percepció externa del propi conflicte i de la situació en què eclosioneu, advertint que el trànsit pel conflicte és processual (doncs ha de travessar tres fases: abans —prevenint-ho identificant els orígens, els motius que puguen desencadenar-ho—, durant —interrompent el procés de violència perquè no es retroalimenti— i després de l'eclosió de la violència —restaurant situacions de pau mitjançant l'aplicació de les “3R”: Reconstrucció, Reconciliació, Resolució—), ens ha obert un ventall de possibilitats, d'alternatives factibles, per articular un marc estratègic a partir del qual es pugui abordar la violència estructural sense generar nous conflictes que aboquin a postures irreconciliables.

El procés d'aprofundir en la multiplicitat d'elements desplecats per la Teoria de la Pau i els Conflictes, exigibles per entendre el fenomen de la violència estructural i identificar —en incorporar la perspectiva de gènere en l'anàlisi de les causes exògenes i endògenes— què la provoca, per què i com es desencadena i es materialitza en les relacions entre dones instituïdes, i de quina manera es gestionen els conflictes derivats, ha exigit l'abordatge i la interacció de diferents disciplines que facilitessin l'anàlisi de cadascun d'aquests elements i la seua concomitància, requerint, al seu torn, una metodologia processual que ordenés el trànsit per un camp teòric interdisciplinari, ampli i complex, en què cobrés valor tant allò evident com allò ocult.

A més, la relació concomitant entre la violència estructural i la violència cultural ens ha remès a indagar en els orígens del poder patriarcal i en les diferents estratègies que ha desenvolupat per legitimar-se i perpetuar-se a cada moment de la Història, a través de diferents paradigmes culturals que s'han transformat en funció dels interessos i la ideologia del sistema dominant. Paradigmes i transformacions que també han requerit ser analitzades per comprendre la naturalització dels processos de transmissió/adquisició cultural, per reconèixer com aquests han afectat les dones i mitjançant quins mecanismes han estat sotmeses al domini dels homes, i com, quan i per què s'han rebel·lat al seu domini, conduint-nos, inexorablement, als orígens del Feminisme, al reconeixement dels seus èxits en la lluita per l'emancipació de les dones del domini patriarcalista i androcentrista i als seus processos d'apoderament.

En aquest trànsit, després de constatar que les relacions humanes i socials són, en essència, relacions de poder, ha emergit la necessitat d'aprofundir en la conceptualització del Poder, en les diferents caracteritzacions i maneres d'ésser exercit, en com impacta en les relacions socials entre homes i dones i entre dones i dones, retornant així al tema central del qual parteix la hipòtesi d'aquesta investigació: les or-

ganitzacions instituïdes per dones feministes, sobre les quals ens hem endinsat per comprendre i identificar si la violència estructural és efecte dels models organitzacionals pels quals opten les dones feministes per instituir-se, posicionant, inequívocament, les teories de la pau i els conflictes com l'eix vertebrador d'aquesta tesi.

Conclusions complementàries

Si bé és cert que el Feminisme s'ha endinsat a les Teories de la Pau i els Conflictes incorporant els valors de l'Ètica feminista a la Filosofia de la Pau, reivindicant la necessitat de la presència de les dones a les negociacions de Pau, dins del marc polític internacional, i denunciant l'impacte que la violència patriarcalista i androcentrista té sobre la vida de les dones, analitzant-ne les causes i les conseqüències, les Teories de la Pau i els Conflictes no han estat incorporades al camp d'estudi de les Teories Feministes, de la seua Epistemologia, ja que no s'han desenvolupat processos de recerca que aborden com el fenomen de la violència es materialitza en l'ésser humà dona, quines són les seues característiques, què la desencadena, quina diferència hi ha entre les maneres que tenen d'exercir la violència les dones respecte dels homes, com afecta la violència les dones en tant que subjectes violents ni com repercuteix sobre les seues vides, sobre el seu entorn, sobre les seues organitzacions, sobre les seues relacions, sobre elles mateixes en definitiva... ni, a conseqüència, s'ha indagat sobre els mecanismes que cal activar, sobre els processos que cal obrir i desenvolupar, per transformar les relacions de violència entre dones en relacions de Pau, per transitar pels conflictes esdevinguts de les relacions amb el nostre entorn de manera pacífica... posant de manifest un altre tema "pendent" que, alhora, evidencia que encara als Estudis de les Dones, de Gènere i Feministes els queda un llarg camí per recórrer.

Capítol IV

Al quart capítol, seguint el camí marcat per la relació concomitant ens violència estructural i cultural, després de revisar la història del Patriarcat, remuntant als seus orígens¹⁸ —indagant a través d'investigacions desenvolupades des de l'Antropologia social¹⁹, la Filosofia²⁰ i la Història²¹—, hem pogut refutar "l'argumentari científic" —lloc comú de l'opinió pública— segons el qual el motiu fonamental de la submissió de les dones cap al domini dels homes es deu a raons biològiques —"La ciència (i també la filosofia) s'ha ocupat des dels seus orígens, i de manera conseqüent, de proporcionar descripcions de la naturalesa femenina que ubiquen la dona en un lloc diferenciat i jeràrquicament inferior al de l'home (...) assenyalant diferències biològiques i psicològiques naturals i inevitables entre els homes i les dones (...) jerarquitzant aquestes diferències de tal manera que les característiques femenines són sempre i inacabablement inferiors a les masculines (...) justificant en aquesta inferioritat biològica l'estatus social de les dones."²²

¹⁸ Op. cit. Sau (1990).

¹⁹ Op. cit. Parkin y Stone (2007), Fox (2005).

²⁰ Op. cit. Engels (1977).

²¹ Op. cit. Aranzadi (2008), Duby y Perrot (1994), Roberts (1989), Ubieto (1969).

²² Cfr. Maffia (2007) Ibid.

²³ Op. cit. Amorós (1985).

²⁴ Op. cit. Rubio (1994).

²⁵ Op. cit. Winner (1987).

²⁶ Op. cit. Galtung (2003).

I, prenent com a referència estudis antropològics recents, hem verificat, tal com afirmen les Teories feministes, que l'origen del Patriarcat es deu a raons purament econòmiques ja que respon al canvi social i econòmic derivat del pas del nomadisme (Paleolític) al sedentarisme (Neolític), raó per la qual els homes van decidir prendre per a si la línia de parentiu (Autoritat) —fins llavors determinada per la línia materna pel que van precisar apropiari-se de la cultura a través de la dominació i control del cos i la sexualitat de les dones en interès de la possessió de béns i de la seua acumulació: control de la mà d'obra—, de la seua preservació —control de la defensa— i de la seua expansió —control dels sistemes d'agressió—, iniciant-se una distribució desigual i arbitrària del poder entre homes i dones regulada a través de la divisió sexual del treball, i desenvolupant la violència en tota la seua tipologia: directa, estructural i cultural/simbòlica.

En aquest breu —i fins i tot precipitat— recorregut per la Història també hem pogut apreciar la mutabilitat del Poder patriarcal²³, i les estratagemes que ha anat articulant en cada moment històric per mantenir la seua prevalença i el seu control sobre les dones en particular, transformant les seues formes de dominació en funció dels interessos de la ideologia dominant i dels canvis operats al llarg de la Història —socials, econòmics, culturals, tecnològics, científics, religiosos, polítics etc.—, teixint aliances entre allò diví i allò humà per legitimar social, culturalment, jurídicament i moralment el seu domini, el seu Poder —exercit amb violència— i perquè la preponderància dels valors masculins sobre els femenins romanguessin inalterables davant el pas del temps, aportant-nos elements de valor per desxifrar algunes de les estratègies de consolidació i perpetuació del Patriarcat que, al nostre parer, convindria revisar per aprendre d'aquelles que s'ajusten a l'ideari feminista i prendre-les com a referents per articular estratègies de perpetuació i consolidació del Feminisme.

Pel que fa a les relacions de poder entre homes i dones contemporànies, ens hem detingut en l'emergència de l'Androcentrisme²⁴ —desposseït el Pare del Poder és substituït pels “germans”— donant lloc, a occident, a un model antropològic de referència —home, blanc, ric, sa, heterosexual, amb una edat productiva determinada i moralment legitimat per valors judeocristians—, validat per la Il·lustració, a partir del qual es reorganitza la societat moderna occidental, sota la bandera dels principis “Llibertat, Igualtat, Fraternitat”, observant com el Poder dominant modifica els seus mecanismes de control²⁵ —social, cultural, científic, econòmic, etc.—, a les societats democràtiques. Un sistema de poder que explícitament es mostra solidari amb la diferència i tolerant amb la dissidència, però tàcitament —a causa de la posada en joc d'instruments simbòlics que preserven i consoliden els interessos originaris— institueixen estructures mitjançant les quals exerceixen violència estructural —ja que no responen a les necessitats de la ciutadania— i potencien determinats aspectes de la cultura que constitueixen l'àmbit simbòlic de la nostra existència (materialitzat en re-

ligió i ideologia, llengua i art, ciències empíriques i ciències formals...) que es pot utilitzar per justificar o legitimar violència directa o estructural²⁶.

Estructures i Institucions que, a través de processos educatius —formals i informals— i de la implantació de codis i rituals, aconsegueixen que els subjectes —dones i homes— construeixin “una realitat” sota la imposició d’instruments de coneixement i expressió arbitraris de la realitat social, perpetuant la dominació dels homes sobre les dones pactada al Contracte Sexual²⁷ i naturalitzada a través del Sistema Sexe/Gènere²⁸ pel qual, les dones, queden excloses del Contracte Social²⁹.

En aquest trànsit —que ens ha permès identificar els mecanismes d’implantació, legitimació i transmissió del patriarcalisme i l’androcentrisme a través dels diferents sistemes de què s’ha anat dotant el poder dominant en les diferents edats de la història, i dimensionar-ne l’abast a la vida de les persones en general i de les dones en particular— el reconeixement explícit de la lluita de les dones per trencar amb la seua situació de sotmetiment, per emancipar-se i alliberar-se de la dominació masculina³⁰, ens ha portat a continuar la ruta —iniciada en la introducció— marcada pel sorgiment del Feminisme³¹, transitant pel camí dels èxits més visibles en el nostre marc cultural occidental: les polítiques d’igualtat³² i el seu impacte en l’ordre normatiu i, per tant, en el Sistema de Poder. Impacte que, per altra banda, observem que s’ha vist sotmès a fluxos i refluxos determinats per la ideologia dominant en els grups de poder polític que s’alternen als governs dels sistemes democràtics.

Sent així, hem constatat que el compliment de les polítiques d’igualtat i el marc normatiu que en regula la implementació queda supeditat a la voluntat dels governs que, en funció de la seua ideologia, les apliquen, o no, deixant palès que les dones feministes no tenim d’Autoritat i de Poder per exigir la seua execució en estar atrapades a l’emmarcament institucional, és a dir, en les pràctiques derivades de les relacions establertes durant el procés de transmissió/adquisició del Text privilegiant —originàriament patriarcal—, en què estem representades de manera feble però estratègicament integrades en espais de privilegi respecte d’altres grups de dones, cosa que si bé ens permet articular mesures de resistència ens impedeix no només fer actuacions transformadores sinó que ens porta a legitimar, encara més, el Text privilegiat que exerceix un control absolut sobre el nostre discurs resistent un cop l’incorpora a la seua pràctica pedagògica oficial, és a dir, a la pràctica pedagògica —discursiva i experiencial— del Poder.

Tot i que els avenços de les dones feministes en la seua incursió a l’àmbit públic han estat i són notoris, donant lloc a millores —socials, polítiques, econòmiques, científiques, culturals, etc.— per a la vida de totes les persones en general i en particular de les dones, observem que aquests avenços no només no han suposat una transformació radical de les esferes de Poder, sinó que tampoc no han procurat un canvi substantiu en les relacions de dones entre dones, que segueixen afectades pels man-

²⁷ Op. cit. Pateman (1995).

²⁸ Op. cit. Martínez y Bonilla (2000).

²⁹ Op. cit. Cobo (1996).

³⁰ Op. cit. Cobo (2011).

³¹ Op. cit. de Miguel (1995).

³² Op. cit. Astellarra (2005).

dades de gènere del patriarcalisme original, assumit i transformat per l'androcentrisme, que els ubica a l'espai de "les idèntiques" en tant que subjectes socials "femenins" i, per tant, sotmeses a l'heteronormativitat que també afecta els processos institucionals feministes repercutint, necessàriament, en les relacions per elles instituïdes.

Realitzant una anàlisi comparativa entre les estratègies de legitimació i consolidació de l'Androcentrisme i el Feminisme, observem que el moviment feminista no només no té estructures i institucions pròpies sinó també didàctiques específiques per intervenir en els processos educatius —formals i informals— i d'un ordre simbòlic —codis i rituals— que propiciï el sentiment de pertinença i contribueixi a la seua consolidació i perpetuació independentment de la voluntat del Sistema ideològic que aturi el Poder.

Aquesta conclusió ens ha portat a fer una anàlisi del Poder, de la seua caracterització, de les seues estratègies i mecanismes d'implantació així com de les estructures de transmissió, legitimació i perpetuació que operen al segle XXI en el context de la nostra cultura, que abordem a el capítol cinquè.

Conclusions complementàries

Remuntar als orígens dels processos de les relacions de poder sobre —llegeixi's dels homes sobre les dones—, trenca amb l'essencialisme biologicista (predomini dels mascles sobre les femelles) i amb els codis que naturalitzen la discriminació per raó de sexe/ gènere (o altres raons que operen per discriminar determinats col·lectius), ja que es posa en evidència que la cultura és un constructe humà i, com a tal, està sotmesa a canvis i transformacions. Per això, considerem fonamental insistir en els orígens econòmics, socials i polítics del Patriarcat en tots els programes de formació —especialment en els postgraus dels Estudis feministes— doncs l'argument que els éssers humans som animals mamífers i que, per tant, les nostres conductes es veuen determinades pels instints de supervivència, encara és un lloc comú —a la societat, a la ciència, en la cultura— que associa la preponderància dels mascles —dominants— davant les femelles —submises—, justificant així la desigualtat entre homes i dones i les relacions de violència que tant dolor i mort causen en la globalitat de les societats humanes i particularment a les dones.

D'altra banda, considerem que el Feminisme, a través dels diferents grups i organitzacions, i les feministes individualment, hauríem de ser més actives a difondre els èxits aconseguits a través de les nostres lluites, dissenyant estratègies per donar presència al Feminisme als Mass Media, utilitzant tots els mitjans i recursos que ens ofereixen les tecnologies de la informació i de la comunicació, i incloure aquesta informació a les nostres pràctiques docents i comunicatives, per tal d'arribar al major nombre possible de la població, particularment a les dones joves que no tenen de memòria —potser de coneixement— respecte a les causes per les quals gaudeixen de les

quotes de llibertat que semblés els vinguessin donades per “l’evolució social” sense que res ni ningú hagués intervingut, lluitat, per la seua consecució.

En aquest sentit, emergeix una nova tasca —teòrica i pràctica— per al Feminisme: articular polítiques feministes de comunicació social, consensuant missatges unitaris entre les diferents tendències, que transcendeixen els àmbits feministes (excessivament atomitzats) i arribin al conjunt de la població, mitjançant els qui, a més de denunciar les conseqüències de la discriminació i la misogínia patriarcal i androcentrista, es posi en valor el Feminisme, els seus èxits i la seua potencialitat, present i futura, per generar actes substantius que repercuteixin no només en el conjunt de la ciutadania, particularment a les dones, sinó també en el desenvolupament del propi moviment feminista.

Capítol V

En aquest capítol ens estenem a analitzar el Poder, tot i no ser el tema central d’aquesta tesi, ja que aquest no només intervé en qualsevol relació humana —incloeses, òbviament, les relacions entre dones i entre dones feministes—, sinó perquè també en deriva la Violència, en tota la seua tipologia, per la qual cosa considerem que aprofundir-ne i ampliar-ne la conceptualització i comprendre els seus mecanismes d’implantació en les relacions intragènere —femení, és clar—, ens aportaria claus essencials per concloure aquest treball amb alternatives plausibles.

El trànsit va ser senzill, ja que analitzar els orígens del Patriarcat ens va conduir, irremissiblement, al concepte de Poder³³ com a dominació —poder sobre— i, per tant, com a portador de Violència —directa, estructural i cultural—.

Un model de poder en què, necessàriament, participen tant els subjectes dominants com els dominats, establint-se un joc binari interdependent que marca les relacions humanes —domini/submissió—, de tal manera que podem afirmar que totes les relacions són relacions de poder, aproximant-nos a la idea que les relacions entre dones feministes, instituïdes en una mateixa organització, necessàriament també estan afectades pel poder, encara que des del Feminisme es negui que les dones siguem portadores de Poder, i fins i tot es rebutgi la possibilitat de tenir-lo a la perquè es defensa i es propugna la necessitat d’obrir processos d’apoderament... sorgint les preguntes: Hi ha diferents tipus de poder?, diferents maneres d’exercir-lo? De què Poder parlem? Com fem servir l’apoderament? El que ens va portar a indagar sobre les diferents caracteritzacions i conceptualitzacions existents al voltant del mateix (poder per a i poder amb³⁴, dos models de poder amb què, en principi, es poden identificar els grups feministes ja que responen a la conceptualització d’apoderament com a estratègia canvi polític i al compromís ètic com a ideari de justícia del Feminisme), centrant-nos en els instruments simbòlics que naturalitzen el Poder³⁵ 577 com a domini davant d’altres maneres possibles de relacionar-se amb poder però sense violència,

³³ El Poder és un dels temes referencials en el camp de les Ciències Socials i la Filosofia. 576 Op. cit. de la Font (2013). Ibid. pp 340 - 344

³⁴ Op. cit. de la Fuente (2013). Ibid. pp 340 - 344

³⁵ Per l’elaboració de este capítol han estat fonamentals las Teories Critiques de referència, en particular les claus aportades per: Op. cit. Bernstein (1996) Bourdieu (2000) Castells (2009) Foucault (1999) Giddens (2011), Giroux (1990), Lapassade (1980), Pichon-Rivière y Pampliega (1985).

³⁶ Malgrat la nombrosa literatura de referència, assenyalarem alguns dels textos d'especial rellevància per a aquest capítol: Op. cit. Amorós (1985), de Lleó (1997), de la Vall (2008), Arendt (1998), Fraser (2012), Lagarde (2003), MacKinnon (1995), Moore (1991), Murguialday (2006), Puleo (2)), Valcárcel (1997).

³⁷ Cfr. de la Fuente (2013) *Ibid.* p 327.

prestant especial atenció a les estratègies de poder que tenen lloc a les societats democràtiques, als seus mecanismes d'implantació i a les estructures de transmissió, legitimitació i perpetuació que operen al segle XXI (Família; Oci i Grups de Pares; Cultura, Religió; Educació; Mitjans de Comunicació; Estructures Productives; Estat; Dissidència) utilitzades per perpetuar el Poder domini característic del Patriarcat, naturalitzant-ne la preexistència a partir d'operar a través de noves formes de violència no només menys explícites sinó ocultes, és a dir, de violència simbòlica.

L'abordatge del Poder i dels seus instruments simbòlics d'implantació ens va conduir, de la mà de diferents teòriques del Feminisme³⁶, a aprofundir en la relació intrínseca subjacent entre el Poder patriarcal i el Poder androcèntric modern, en les seues estratègies diferencials pel que fa a l'exercici de la violència i el control de la vida de les dones fa referència. Tanmateix, tal com afirma Maria de la Fuente: "...la constatació de la conceptualització poc clara del tema del poder a la literatura teòrica feminista recent (...) és problemàtica (...) per raons de tall intern al propi àmbit teòric (...) D'una banda, el contrast entre diferents posicions feministes sobre el poder esdevé confús ja que és moltes vegades implícit més que articulat explícitament. El debat sobre el poder intervé, d'altra banda, en altres conceptes clau en la polèmica feminista actual. Conceptes com la solidaritat (...) l'orientació normativa de l'agència (...) o la capacitat de dominació de les dones (...) La polarització d'aquests debats vinculada a la suposada disjuntiva modern/postmodern, no contribueix (ni, de fet, fa justícia) al pluralisme d'opcions teòriques disponibles. D'altra banda, aquesta manca de claredat comporta conseqüències externes a la teoria feminista mateixa: l'acció política i les polítiques públiques pateixen marcs clars d'interpretació en la qüestió del poder."³⁷

Aquesta "falta" de marcs clars d'interpretació en la qüestió del poder és una de les claus que, d'una banda, afecta la interpretació mateixa sobre l'apoderament i, de l'altra, explica perquè el Feminisme ha reaccionat davant l'heteronormativitat del Poder dominant però no ha abordat com les dones feministes exercim el poder entre iguals dins de les estructures que instituïm o en què som instituïdes, fet que suposa, a més, un dels obstacles que limita tant la capacitat d'agència de les instituïdes com la capacitat transformadora de les pràctiques polítiques feministes, la seua legitimitació, consolidació i perpetuació i, per tant, de les organitzacions a partir de les quals duem a terme les nostres accions, ja que no tenim models de poder transformador — simbòlic i real—, alternatius al model androcèntric i patriarcal, articulats per transitar per l'esfera pública des d'una perspectiva de gènere i feminista, afectant tant les arquitectòniques instituent de les seues estructures com el funcionament intern/extern de les organitzacions de dones feministes que, internament, donen lloc a situacions de violència en allò que a la gestió de conflictes i al reconeixement a l'alteritat —i per tant a l'Autoritat de l'altra— fa referència.

D'altra banda, en analitzar els mecanismes d'implantació i les estructures de transmissió, legitimació i perpetuació que operen al segle XXI —àmpliament estudiades pel Feminisme teòric—, observem que la subjectivitat femenina és un constructe cultural —tal com afirma Butler³⁸— que legitima els mandats de gènere davant les pròpies dones, naturalitzant les seues respostes socials, emocionals i psicològiques basant-se en una identitat unicista —apresa i apresada— que els circumscriu a l'espai de les “idèntiques” —com afirma Amorós³⁹— i que transcendeix a tots els seus àmbits de relació, incloses, òbviament, les que tenen lloc a les organitzacions que institueixen per lluitar contra el Poder androcèntric i patriarcal.

Així, va emergir amb més força la incògnita que havíem arrossegat durant aquest procés de recerca: De què parlem quan ens referim a organitzacions feministes? Com s'hi institueixen? Quins elements estructurals i relacionals fan obstacle? Què diferencia les organitzacions feministes del segle XXI de les instituïdes a partir de l'eclosió del Feminisme Radical dels anys 60 del segle passat? Convidant-nos a obrir un nou capítol a la recerca de respostes.

Conclusions complementàries

També en relació amb el Poder ha sorgit un tema “pendent” d'abordar per les Teories Feministes i pels qui desenvolupen pràctiques i accions tenint com a referència l'ideari polític i ètic feminista, no només per aclarir els mares d'interpretació del Poder sinó, a més, per aprofundir en les relacions de poder intra-gènere (poder entre) i en com les dones feministes gestionem el Poder entre nosaltres en el marc de cada organització de pertinença, així com en la relació que cada organització/grup feminista estableix amb altres organitzacions/ grups homònims.

Capítol VI

Després d'haver identificat que la “subjectivitat femenina” és un constructe del Poder dominant que actua com a codi autoregulator de les vides de les dones —ocultant la seua diversitat i visibilitzant-les com a “idèntiques”—, els qui assumeixen els mandats de gènere imposats pel patriarcalisme i l'androcentrisme a través de la posada en joc del sistema sexe/gènere com si aquests constitueixen l'essència de “ser dona”, iniciem el capítol sisè reconeixent que determinats valors inherents a aquesta subjectivitat —reproductores de l'espècie, agradores i cuidadores universals, entre d'altres— han propiciat l'acumulació d'un capital cultural que, encara que supeditat a la cultura dominant i adjectivat davant de la substantivitat masculina —que situa els homes com a titulars nats del poder, del poder com a mínim (...) Doncs poder és poder diferenciar-se produint-se com a substantiu en la semblança; i, a la inversa, aquesta forma de produir-se com a tal només és possible en l'àmbit de poder⁴⁰, titularitat legitimada tàcitament a través del “pacte juramentat entre homes”—, és porta-

³⁸ Op. cit. Butler (2007).

³⁹ Op. cit. Amorós (2005).

⁴⁰ Op. cit. Amorós (2005).

⁴¹ Op. cit. Nicolson (1997).

⁴² Op. cit. Bernstein (1990)

dor de valors positius —valors de pau positiva que sustenten els drets humans— que conformen l'ideari ètic i polític feminista i que afecten tant les dones —la meitat del gènere humà— com el conjunt de la humanitat i l'entorn social i mediambiental, cosa que els dóna caràcter universals.

El reconeixement de la universalitat dels principis que defensa el Feminisme considerem que és fonamental per al Reconeixement, i l'autoreconeixement, de la seua Autoritat política i ètica i del seu potencial transformador —Poder poder, o el que és igual: Poder com a potència, com a possibilitat de fer el que es vol/ha de fer, capacitant-lo per presentar-se com a alternativa global a les pràctiques violentes —de domini i control— dels sistemes patriarcals i androcèntrics, transcendint l'àmbit de la reivindicació i la protesta en què, històricament, se n'han desenvolupat les accions polítiques.

Però, per això, cal que les feministes ens reconeguem i autoritzem com a subjectes transformadors radicals, amb consciència de posseir un capital cultural propi (principis ètics, polítics, valors, teories, llenguatge, etc.), engegat al llarg de la Història de les dones i desenvolupat durant els tres-cents anys de pràctiques i teories feministes, i que aportem una nova dimensió al concepte d'apoderament a partir d'elaborar una Teoria del Poder, no violenta, que s'ajusti als principis ètics i polítics feministes (poder per a/potència-autoritat; poder amb/solidaritat i pactes; poder entre/reconeixement), propiciant que l'apoderament, a més de propiciar la presa de consciència individual i col·lectiva sobre les nostres pròpies capacitats i competències per recuperar la nostra dignitat com a subjectes, per prendre decisions sobre la nostra pròpia vida i participar en la presa de decisions comunitàries i polítiques, sigui un procés que afecte les estructures de les nostres organitzacions conscientitzant les dones, instituïdes, de la seua capacitat d'agència individual i col·lectiva, avaluar les competències individuals en relació amb els compromisos adquirits i amb els objectius perseguits per cada organització, i valorar el potencial transformador de cada institució de pertinença.

Tot i això, hem constatat que les organitzacions de dones, com que no tenen un marc teòric organitzacional-feminista de referència, s'institueixen i regulen a través de les normes establertes pel Poder dominant. Normes que actuen com un codi fort de control de les pràctiques socials⁴¹, fins i tot d'aquelles que tenen lloc en espais de resistència⁴². De tal manera, l'ideari feminista, ètic i polític, que emmarca les seues institucions, es redueix a una mena d'enunciats performatius que indueix les instituïdes a actuar com si estiguessin regulades pels seus principis i normes quan es constata que no és així, doncs no tenen una cultura organitzativa pròpia, cosa que els impedeix articular instruments normatius i recursius singulars i aquells que posen en joc, en estar regulats per models organitzacionals androcèntrics, contribueixen a fer que les instituïdes reproduïen, involuntària i inconscientment, els estereotips de gènere

que, entre altres qüestions naturalitzen la rivalitat entre dones i generen violència estructural en no respondre a les necessitats de les instituïdes ni actuar actitudinalment d'acord amb l'ideari de les institucions que han instituït.

Finalment, l'anàlisi de les organitzacions ens ha portat a concloure que la posada en joc a la pràctica del capital cultural feminista, dins de les organitzacions que els són pròpies, a través de models de cultura organitzacional d'acord amb els objectius de cada organització, permetria als seus membres adquirir habilitats i destreses transformadores dins d'un microespai de resistència —cada organització de pertinença— que a més de facilitar el reconeixement de l'Autoritat entre instituïdes, a través de regular competències i compromisos singulars, millorarien individualment i col·lectivament les seues pràctiques i relacions, dimensionant la seua capacitat d'agència intro-inter/institucional —política, científica, cultural i social—, sobre el context institucional dominant —macro— podent desenvolupar el seu potencial transformador.

Conclusions complementàries

En el context de les organitzacions es desvetllen tres temes pendents d'abordar pel Feminisme:

D'una banda, la necessitat d'elaborar una Teoria de les organitzacions feministes que analitzi els models organitzacionals que requereix el Feminisme per a la seua acció política i social, i per desenvolupar una cultura organitzacional que doni compte del capital cultural feminista i s'ajusti als objectius de cada organització.

En segon lloc, la necessitat que les activistes generin documentació —crítica— i deixin testimoni escrit de les seues experiències i bones pràctiques organitzatives, a què es pugui recórrer i referenciar, explicitant com tenen lloc els processos institutents, com i a partir de quines estratègies desenvolupen les seues pràctiques, com gestionen els recursos humans i de tota índole, com es regulen les relacions de poder entre instituïdes, etc., per, així, establir les bases dels aspectes rescatables i d'un sol ús que requereix la cultura organitzacional feminista.

Ambdós “pendents” evoquen un tercer recurrent en aquesta tesi: la necessitat de constituir grups de recerca interdisciplinars, en què conflueixin els qui tenen competències per desenvolupar teories amb els qui desenvolupen el seu compromís a través de l'acció dins d'estructures feministes, conjugant teoria i praxi.

Capítol VII

L'experiència desenvolupada en un context experimental —el Projecte NOW “Creació d'una Xarxa laboral de formació de Formadores i Agents d'Igualtat”, de l'UJI (1995-1997)— descrita en aquest capítol, evidencia, en primer lloc, l'impacte de els codis en les actituds i els comportaments de les persones. De manera que quan els primers s'al·teren les segones operen canvis substancials, encara que no sempre substantius.

En el cas que ens ocupa, en un context acadèmic on espais i temps docents estan rigorosament establerts, la comprovació que els canvis operats en les actituds i els comportaments de les participants davant de l'alteració de determinats codis (com la modificació espacial de l'aula: desdibuixant l'espai de transmissió del Text privilegiant i facilitant la percepció de cada participant, siga quin fos el rol per al qual hagués estat convocada, com a agent amb capacitat per interpel·lar i ser interpel·lada; la variació dels temps docents, que possibilita la participació efectiva, crítica i fonamentada, de cada participant; la regulació del treball de l'aula: incorporant didàctiques participatives, potenciant el treball intergrup, sistematitzades per una metodologia processual, participativa i feminista [IAPF], etc.) van fer possible la posada en acció i per tant l'evidència de les capacitats i dels límits de les participants, així com la visibilització d'actituds ocultes i silenciades, a les quals es van poder posar paraules, que derivaven en violència.

Després del desenvolupament de l'experiència descrita en aquest capítol, i de les successives que van tenir resultats semblants, desenvolupades a través de les ICE NOW i EQUAL del Fons Social Europeu i de la Universitat Jaume I, entre el 1995 i el 2007 (publicats en 21 volums de la col·lecció Any 2468 de l'UJI), a la Fundació Isonomia i de les entrevistes de contrast realitzades a representants en diferents organitzacions feministes, entre 2014 i 2015, per verificar si els resultats obtinguts continuen vigents, podem afirmar que el llarg recorregut de la persistent lluita del Feminisme per canviar el destí de les dones a les societats patriarcales, evidència que, en els seus tres-cents anys d'existència, ha donat els seus fruits teòrics i polítics, contribuint a millorar substantivament la vida de les dones i a disseccionar i denunciar el patriarcat i els seus pràctiques sexistes i discriminatòries.

Tanmateix, tot i reconeixent com a bo l'assertió d'Ana de Miguel⁴³ “que no hi ha res més pràctic que una bona teoria”, l'experiència ens permet afirmar que els coneixements teòrics, els principis ètics, i les eines pràctiques i metodològiques, desenvolupades al marc de les Teories crítiques i de l'Epistemologia feminista, no són suficients, ni han estat utilitzades en profunditat no tant per evidenciar i comprendre “com es relacionen dones amb dones i per què” —analitzat per filòsofes, sociòlogues i psicòlogues feministes— sinó, allò que en el context d'aquesta tesi és rellevant, per reconèixer quins recursos s'han de posar en joc per tal d'eliminar, o minimitzar, els obstacles que interfereixen en les relacions entre dones feministes, instituïdes en estructures singulars, és a dir, entre “iguals”, i la violència estructural que emanen, sobretot en aquells espais on el reconeixement de l'Autoritat i l'exercici del poder —no reconegut— entra en disputa.

A través de l'experiència, hem identificat una manera de violència estructural, freqüent entre dones líders, la implosió de la qual posa en risc la pròpia organització. Aquest mode de violència, que hem anomenat “fenomen de la terra salada”, ca-

racterístic de dones feministes instituïdes en una mateixa institució, és conseqüència de la concepció essencialista de la “subjectivitat femenina” que dóna lloc a una relació especular entre dones —en la seua percepció adjectivada, “sense-poder”—, segons la qual cada “una” se situa davant de les altres com a idèntica ja que es veu a si mateixa reflectida en les accions de les altres i viceversa.

De tal manera, la concepció essencialista de la subjectivitat femenina afecta tant cadascuna de les dones instituïdes com la institució.

En el primer cas, “una” se sent agredida quan “una altra”, la seua idèntica, actua d’una manera inesperada o diferent del que “una” espera “d’una altra”, és a dir de si mateixa, posant en risc la seua seguretat ontològica⁴⁴ i/o el seu prestigi davant del grup. Dit d’una altra manera: “una” líder se sent en perill quan “una altra” —percebuda com a idèntica— posa en relleu les seues diferències i trenca la impotència —el no/poder— i, per tant, la queixa i el victimisme que confereix identitat femenina a qui, paradoxalment, operen dins un espai estructurat amb l’objectiu de fer front als embats del patriarcat i l’androcentrisme mitjançant processos d’apoderament. Un espai d’idèntiques que aporta seguretat a cada membre en què la diferència és percebuda com a risc: si tu, que ets idèntica a mi, evidències la teva diferència i et mostres potent (a través d’accions transformadores) aleshores qui soc jo? Qui les dones? En quin lloc em situo (ens situem) davant de les agressions del patriarcat? Potser també soc (som) responsable(s) de la seua dominació?, obrint-se un buit d’identitat que en lloc de ser creatiu i veraç, cosa que s’aconseguiria a través de la interpel·lació explícita, condueix, indefectiblement, a la recerca de respostes menys compromeses que deixen les coses al lloc on són: o jo faig el que tu, i segueixo reconeixent-me en tu, cosa que suposa una transformació radical de la meua vida, posant en consonància les meves pràctiques vitals amb els meus principis, que em desacomoda i desestabilitza, o tu et quedes on ets, on estem totes, o desapareixes: o totes o cap!, arriscant la pervivència de l’organització.

El segon cas respon a la contradicció de conjugar la concepció essencialista de la “subjectivitat femenina” col·lectivament, permetent a les dones reconèixer-se com a idèntiques en l’àmbit de les seues organitzacions de pertinença, des d’on fan front a una idea unívoca del poder masculí, que rebutgen en tant que gènere sotmès però pel qual competeixen individualment i tàcitament dins de les seues institucions, enredant-les en un marasme de discordances a què no els poden posar paraules, negant, col·lectivament, el reconeixement de les competències indiferenciades: “les dones podem!”, però totes juntes i fent les mateixes coses. Si alguna(es) “idèntica(s)” mostra(n) a la pràctica la seua diferència i la seua potència transformadora amb capacitat per operar canvis estructurals profunds, la percepció de posar en risc la seguretat ontològica del col·lectiu, evoca novament la resposta: io totes o cap!, arriscant, també, la pervivència de l’organització.

Ambdues situacions desemboquen en un model específic de violència estructural, ja que allò que es posa en joc és la continuïtat, l'existència de la pròpia organització, que s'activa a través de dues línies estratègiques diferents però amb un mateix resultat:

- L'exclusió (o autoexclusió) de "l'altra" o "altres" de l'organització, reproduint tàctiques i estratègies apreses i confiscades a l'espai pedagògic oficial -per tant patriarcalistes i androcentristes, fins i tot en aquells espais on es rebutja la idea de poder i actuen "les amigues" (situació a què al·ludeix Freeman⁴⁵)- encara que l'absència de la(es) "exclosa(s)", o auto-exclosa(s), sigui una pèrdua que posi en risc l'organització de pertinença.
- En cas que la correlació de forces no ho permeti i l'exclusió no es produeixi, es posen en marxa estratègies conduents a la destrucció de l'espai instituint (desprestigiand-lo, boicotejant accions, etc.) abans que "l'altra (s)" tingui(n) poder i/o siguin autoritzades pel grup per realitzar pràctiques transformadores.

Difícilment observem aquesta modalitat de violència en organitzacions androcentristes, on les relacions de poder entre instituïts es dirimeixen amb l'exclusió d'un o altre, utilitzant qualsevol tipus d'estratègia i de violència per escapar el rival, però mai posant en risc la pervivència de la institució que es vol dominar. En el cas que la presència d'un altre es consideri indispensable per a l'organització, un establirà pactes i aliances amb un altre per mantenir/accedir al poder per diferents vies, però tenint com a objectiu el manteniment de la institució que li dona o li donarà poder, prestigi, autoritat.

Tot i les dificultats i les mancances, que encara arrossega el pensament feminista, la seua epistemologia i el desenvolupament de les Teories crítiques ha estat fonamental per poder singularitzar i anomenar els instruments del Poder simbòlic androcèntric que legitimen i perpetuen la subordinació de les dones respecte de els homes, de la feminitat davant de la masculinitat. Gràcies a les teòriques feministes hem pogut reconèixer l'adjectivitat del que és "femení" davant de la substantivitat del "masculí", legitimada a través del pacte juramentat entre homes. Així mateix, el Feminisme ha estat capaç d'elaborar un marc ètic singular en què ha posat en valor la sororitat, l'apoderament, les capacitats que proporcionen la posada en joc de les emocions i els valors de solidaritat esdevinguts de les cures, dispensades per les dones per mor del mandat de gènere, que han substanciat la subjectivitat femenina, dimensionant la importància del Reconeixement, com a valor en si i en què confereix a l'Autoritat entre dones.

Tot i les dificultats i les mancances, que encara arrossega el pensament feminista, la seua epistemologia i el desenvolupament de les Teories crítiques ha estat fona-

mental per poder singularitzar i anomenar els instruments del Poder simbòlic androcèntric que legitimen i perpetuen la subordinació de les dones respecte de els homes, de la feminitat davant de la masculinitat. Gràcies a les teòriques feministes hem pogut reconèixer l'adjectivitat del que és “femení” davant de la substantivitat del “masculí”, legitimada a través del pacte juramentat entre homes. Així mateix, el Feminisme ha estat capaç d'elaborar un marc ètic singular en què ha posat en valor la sororitat, l'apoderament, les capacitats que proporcionen la posada en joc de les emocions i els valors de solidaritat esdevinguts de les cures, dispensades per les dones per mor del mandat de gènere, que han substanciat la subjectivitat femenina, dimensionant la importància del Reconeixement, com a valor en si i en què confereix a l'Autoritat entre dones.

Tot i això, tot i que les Teoria feministes s'han posicionat ideològicament i científicament en diferents maneres d'entendre i fins i tot de viure el Feminisme, l'experiència permet constatar que encara no ha realitzat una anàlisi introspectiva profunda, crítica i autocrítica, sobre les pràctiques feministes interferides per la bipolaritat de les emocions que impregna la “subjectivitat”, ni sobre les dificultats que la “identitat femenina” interposa al desenvolupament d'aquestes pràctiques feministes dins d'unes estructures, per elles instituïdes, afectades per codis i rutines apreses i confiscades en un context androcèntric i patriarcal que, per tant, estan dissenyades per respondre als interessos del Patriarcat i de l'Androcentrisme i en què s'estableixen relacions de poder entre dones que no tenen instruments per fer-les cognoscibles i, com a conseqüència, estratègies per afrontar-les i per transitar per els conflictes, derivats de les relacions de poder entre iguals, sense que operi violència estructural.

Dones feministes, instituïdes, que actuen des de la certesa de la capacitat performativa del discurs feminista com si fos suficient per resoldre situacions que, es constata, limiten i posen en risc la pervivència de les seues organitzacions i la de l'avenç del Feminisme com a alternativa, universal i transformadora, el Patriarcat i l'Androcentrisme, a més del dolor que causa entre les instituïdes l'eclosió de la violència estructural quan es dirimeixen relacions de poder i les repercussions deslegitimadores del moviment en la seua projecció pública.

Apel·lant, doncs, a l'experiència, podem afirmar que a les organitzacions de dones i de dones feministes, si bé en alguns contextos es reconeixen les relacions de poder — al mateix temps que en altres es neguen—, en un sentit abstracte i extern a les mateixes organitzacions basant-se en diferents Teories feministes que fonamenten l'existència d'aquestes relacions de poder, en les pràctiques no s'avalua com els instruments del Poder simbòlic patriarcal impacten sobre la subjectivitat de les instituïdes, ni sobre les relacions que estableixen entre si dins de les seues pràctiques. organitzacions de pertinença, ni en les conseqüències que deriven a la devaluació de la capacitat d'agència individual i col·lectiva i del procés de consolidació de les organitzacions.

⁴⁶ Veure: Saussois, Jean Michel. “El camp organitzacional i les noves fronteres del públic i el privat”. Conferència magistral realitzada al V Simposi Internacional d’Anàlisi Organitzacional, celebrada a la Facultat de Ciències Econòmiques-Universitat de Buenos Aires, 12-14 de desembre de 2007. Disponible a: https://www.google.es/?gfe_rd=cr&ei=ixboVZC8JcvDowX8roCwAQ&gws_rd=ssl#q=per+qu%C3%A9+servix+les+teor%C3%ADes+de+les+organitzacions

Conseqüentment, les pràctiques feministes obvien el(s) model(s) estructural(s) que requereixen les seues organitzacions i, per això, no existeix una cultura organitzacional feminista —que prengui com a referent el capital cultural desenvolupat al llarg dels tres-cents anys de existència del feminisme—, a partir de la qual identificar tant el model instituent com els recursos dels quals convé dotar-se per al compliment dels fins de cada organització, actuant com si el model organitzatiu i els recursos que s’activen en correspondència no afectessin a les relacions entre instituïdes, sabent, a través de les Teories de les Organitzacions desenvolupades pel Sistema de Poder patriarcalista i androcentrista⁴⁶, que aquest és l’aspecte que fonamenta l’origen d’aquests estudis que sí que tenen en compte que a les organitzacions intervenen persones que es relacionen entre si, i que les maneres de relacionar-se depenen de les maneres de gestionar el poder que, a la vegada, afecten i determinen la potenciació de les competències dels qui integren l’organització i, per tant, la seua capacitat d’agència que, al seu torn, repercuteix en els processos de les seues pràctiques, en els impactes de les seues accions i en la consolidació i la permanentització de les institucions de què formen part.

Així mateix, la producció documental escassa existent sobre les experiències internes de les organitzacions de dones i de les relacions entre instituïdes suposen un obstacle per interrelacionar les teories amb les pràctiques feministes i viceversa.

D’altra banda, o potser relacionat amb això anterior, a les institucions feministes no s’obren espais de diàleg i anàlisi formalitzats per posar en qüestió com la queixa, el victimisme i els afectes/desafectes limiten les relacions de reciprocitat, i com la subjectivitat femenina aboca a la percepció de “totes” com a “idèntiques”, uniformitzant el concepte d’Autoritat, dificultant el Reconeixement de les diferències, i ocultant les capacitats singulars que poden revertir a potenciar la capacitat d’agència de la institució/organització, ja que tampoc no s’analitzen les condicions que requereix el procés d’institucionalització, o la mateixa institució, instituït per dones feministes, per regular les relacions de poder entre instituïdes, per al reconeixement de l’Autoritat, per establir relacions de reciprocitat que requereix el compliment del compromís amb l’ideari i els principis ètics feministes, per definir el model o els models de poder que vertebraran les seues relacions i per valorar el grau de responsabilitat, desplegat per les instituïdes en les seues pràctiques, de manera que s’afavoreixi la presa de decisions adequada a les finalitats de la institució i al compromís efectiu de les instituïdes amb aquests fins.

Finalment, cal assenyalar que a través de l’experiència pràctica descrita hem pogut entendre que els models organitzatius i els recursos derivats determinen les relacions entre dones, i que acceptar això suposa un principi per iniciar el camí cap a l’eradicació de la violència estructural a l’afrontament dels conflictes, per convertir els enunciats performatius de les teories feministes en accions constatables i per transformar l’adjectivitat de ser dona en la substantivitat de ser subjecte-dona, mitjançant

instituir i/o de desenvolupar processos instituints forts, potents, amb capacitat per transformar el sistema patriarcalista i androcentrista, dominant, opressor i violent, per tal que tots els éssers humans, homes i dones, tinguem accés a triar les condicions de la vida bona que propugna el Feminisme.

Conclusions complementàries

Igual que les Teories feministes tenen “alguns pendents” per resoldre, el principal “pendent” de les activistes del feminisme instituïdes —com anteriorment hem apuntat, segons el nostre parer i en el context d’aquesta investigació, és documentar-ne “críticament” les pràctiques, fer visibles i donar compte detallat dels problemes que emergeixen en les relacions entre instituïdes i de com es gestionen.

En aquest context, tal com hem après a través de l’experiència, considerem interessant destacar que el procés de documentació exigeix fer memòria, reflexionar sobre els fets i els conflictes —positius o negatius— i buscar raons sobre les causes que els desencadenen, doncs el procés de documentació ha de permetre la identificació de les mancances, els errors i els encerts, les necessitats de l’organització, els obstacles que han hagut de salvar, els conflictes que afronten i preveure els que tenen al davant per traçar estratègies que permetin afrontar-los a curt, mitjà i llarg termini.

Així mateix, a partir de l’experiència hem après que el procés de documentació, per tenir validesa, ha de ser viu i per això s’haurà d’instituir com una activitat programada, que serà més feraç com més instituïdes participin en la seua elaboració i més valuós si es sistematitza la seua realització, planificant-la, analitzant-la —argumentant-la— i contrastant-la entre les membres de l’organització que puguin donar compte de la seua història⁴⁷, implicant en el procés d’elaboració documental les dones més joves que estiguin properes a l’organització, o instituïdes, i a les noves integrants perquè també elles donin compte de les seues experiències —les expectatives amb què van entrar a l’organització, cosa que esperaven trobar davant del que han trobat, què estan disposades a aportar per millorar les pràctiques, etc.

En definitiva, les experiències realitzades ens permeten afirmar que així com reivindicuem que cada dona necessita apoderar-se dedicant un temps propi per reflexionar sobre si, per identificar les seues capacitats i competències, per reconèixer com es relacionen i es projecten cap al seu entorn, les organitzacions de dones també ho necessiten no només per millorar les seues pràctiques sinó, fonamentalment, per millorar substantivament la pròpia institució i les relacions entre instituïdes, així com per deixar testimoni del capital cultural que hagi anat acumulant cada organització que, alhora, podrà constituir un material de suport per a les teòriques de les organitzacions i per a les generacions futures compromeses amb el Feminisme, així com per a la projecció del Feminisme com a alternativa transformadora d’un món dominat per la violència que destil·la el poder patriarcalista i androcentrista.

⁴⁷ Crida l’atenció que una institució, com l’Institut de la Dona, amb capacitat i recursos de tota mena, no hagi documentat el seu procés de creació i desenvolupament a partir del testimoni de les dones que el van instituir i dels que els van anar substituïnt. De la mateixa manera, els Instituts, Seminaris, Càtedres, etc. d’Estudis de les Dones de Gènere i Feministes tampoc no compten amb aquests documents. Si hi ha referències sobre el moment de la seua creació i de la genealogia dels qui els van instituir, però en cap cas s’expliciten tots aquells aspectes.

INSTITUTO
Paulo Freire

Associació de Persones
Adultes Participants
FRANCESC BOSCHIMORATA

TAREPA - PV

Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

direu: no ha aportat res, com no siguen certes amenitats de catre,
però jo us assegure, solemnes fills de mala mare, que deixaré
un senyal molt amarg i perdurable en la nostra literatura: aquell
que clama contra l'excés del poder i deixa
inermes la criatura, sota els turments de l'exili.
aneu a mamar tots!

Cent d'Estellés
1924-2024